

La Safor a l'arxiu de Salamanca: documents recuperats

Pedro Ruiz Torres

Voldria agrair als organitzadors d'aquest acte la invitació a participar en la presentació dels resultats del molt meritori treball de recuperació dels documents procedents de l'*Archivo General de la Guerra Civil*, a Salamanca, que guarden relació amb la comarca de la Safor. A partir d'ara, gràcies a la col·laboració de diverses institucions (Arxiu Històric de la Ciutat de Gandia, Mancomunitat de Municipis de la Safor, Centre Comarcal d'Arxius i Conselleria de Cultura) així com al treball de moltes persones, un molt valuós conjunt de documents microfilmats i digitalitzats podran ser consultats per qualsevol persona de la comarca.

En l'actual societat de la informació i del coneixement, els fons documentals tenen funcions diverses, que han deixat molt enrere la tradicional manera d'entendre allò que és i no és un arxiu. Els arxius continuen sent el lloc on es concentra i resulta accessible la memòria escrita procedent del passat d'una o diverses institucions. Una memòria imprescindible per a saber, no sols com funcionen les institucions, sinó també per a explicar les experiències de moltes persones i del canvi social i cultural. A més a més, la

memòria escrita dels documents conservats als arxius pren la forma d'un bé físic i com a tal constitueix un important patrimoni material a preservar, de vegades amb un caràcter molt diferent al patrimoni artístic o mediambiental, però no per aquesta raó privat d'un gran valor històric que hauríem d'apreciar. El gran historiador Jacques Le Goff ens va ensenyar que el document no és una mercaderia estancada del passat. És el producte d'una societat i ha de ser tractat com a *document/monument*, la qual cosa li atorga un valor de testimoni, amb un significat que hem d'aprendre a desentranyar. Tal com s'esdevé a les societats que valoren el coneixement en tots els seus vessants, les més avançades també en el terreny econòmic, cal estendre la consciència de l'extraordinari valor informatiu dels arxius i de com n'és de negatiu i d'irreparable la pèrdua o el menyspreu envers els documents.

Pèrdua per a qui? Seria una gran equivocació pensar en l'arxiu com el lloc del qual només trauen profit els historiadors, és a dir, uns pocs investigadors del passat a la recerca de testimonis i proves per a fonamentar els seus treballs acadèmics. Per descomptat, està molt bé que siga així: els estudis històrics requereixen l'anàlisi crítica dels documents i sense ells no es pot avançar en la investigació, traure a la llum la complexitat de la vida humana, fer intel·ligibles els esdeveniments i els processos històrics. Al capdavall, la història entesa com el resultat del treball dut a terme pels historiadors sol anar més enllà del medi acadèmic, del cercle reduït d'uns quants especialistes, i sovint acapara l'atenció d'un públic ampli i divers. La utilitat social de l'arxiu històric estaria, per tant, més que justificada si només fóra el mitjà imprescindible i necessari per a possibilitar el treball dut a terme per l'historiador. D'aquest treball, a la fi, poden gaudir els que s'interessen per l'estudi del passat i aprecien el valor cultural, formatiu i cívic de la història. Amb tot, però, la utilitat social dels arxius històrics va molt més enllà. S'hi insereix en un procés d'accés a la informació i al coneixement, en definitiva, a la cultura, que s'ha imposat democràticament a les antigues formes elitistes a les quals van traure profit els sistemes totalitaris del segle XX i, en general, qualsevol forma d'absolutisme o de dictadura. Hui, les fonts de la memòria i de la his-

tòria, dos tipus de coneixement del passat que no s'han de confondre, però que estan relacionats de manera molt estreta, han deixat de trobar-se al servei exclusiu dels historiadors.

El *dret a saber* tot el que va ocórrer en el passat ha esdevingut, en el cas de la història recent, el dret individual de tota víctima (o dels seus familiars) per a exigir les reparacions per la via judicial contemplades en els estats democràtics. A més a més, aquest *dret a saber* es concep en la seua dimensió col·lectiva, per tal d'evitar en el futur el monopoli del coneixement exercit per uns pocs, que ha fet possible la violació de drets humans, i els crims i genocidis. A propòsit d'aquesta darrera qüestió, la Comissió de Drets Humans de les Nacions Unides va establir el 17 d'abril de 1998 que el «dret a saber», en tant que dret col·lectiu, implica dues coses igualment importants. Per un costat, el dret inalienable a conèixer la veritat sobre els esdeveniments, circumstàncies i motius que van portar a la violació massiva i sistemàtica dels drets humans i sobre els crims que s'hi van perpetrar. Per un altre, el «deure de recordar», que pertoca a l'estat amb la finalitat de protegir-se de la tergiversació de la història per part dels anomenats «revisionistes», o millor dit «negacionistes»¹, els assassins de la memòria, per recordar el títol d'un llibre ben famós de l'historiador Pierre Vidal-Naquet.

Així doncs, la democratització de l'accés a les fonts de la memòria i de la història, en el cas de fets relativament recents, és conseqüència, primerament, del dret individual de les víctimes i les seues famílies a obtenir una reparació, si més no, moral, i per això sembla increïble que a Espanya, després de tres dècades de democràcia, encara alguns qüestionen el dret a saber on es troben les restes dels familiars «desapareguts», així com el dret a un soterrament digne. D'altra banda, és també una conseqüència de l'esmentat reconeixement del dret col·lectiu a saber allò que va ocórrer. Ambdues coses

1. Antonio González Quintana (2006): «Los archivos de los “servicios de seguridad de los Estados” en los procesos de transición política: de la represión a la reparación», en M.a Dolores de la Calle y Manuel Redero, Guerra Civil, documentos y memoria, Salamanca, Ediciones de la Universidad de Salamanca, pàgs. 115-116.

obliguen a concebre d'una manera nova la funció social de l'arxiu històric, obert i accessible a tots els ciutadans, i a posar els mitjans perquè puguem exercir aquests drets a què hem fet referència.

La tasca duta a terme per l'Arxiu Històric de la Ciutat de Gandia i el Centre Comarcal d'Arxius, que té el suport de l'Ajuntament de Gandia i la Mancomunitat de Municipis de la Safor i la col·laboració de la Generalitat Valenciana, resulta exemplar, i hui es manifesta en la presentació del fons microfilmada digitalitzat dels documents relacionats amb la comarca de la Safor que es conserven en l'Arxiu de la Guerra Civil Espanyola de Salamanca. Al treball pioner de molts anys, amb les vistes a engregar un servei comarcal d'arxius, s'afegeix ara l'extraordinària sensibilitat i la professionalitat demostrades en un assumpte de tanta actualitat i controvèrsia com el de la documentació procedent de les diverses institucions de la Segona República i de les persones i organitzacions compromeses amb la legalitat democràtica d'aleshores, una documentació confiscada per la dictadura de Franco. No em sembla oportú, ara i ací, detenir-me en els arguments que s'han donat. Uns, a favor de la devolució dels mal anomenats «papers de Salamanca» als hereus legítims dels qui van patir aquest espoli (particulars, organismes públics, partits, sindicats, etc.). Els altres, posicionats en contra per motius, clarament ideològics o al·legant raons tècniques, com ara la preservació de la «unitat d'arxiu» ubicat a Salamanca. En relació a aquesta darrera postura, sembla paradoxal que alguns arxivers que mostren, amb claredat exemplar, com els arxius i els documents són memòria i auxiliars d'aquesta, patrimoni dels individus i dels grups, símbols de la identitat de la persona, família o societat, i posen en relleu la nova funció que demanen els nou usuaris (el conjunt dels ciutadans), arriben després a considerar que n'hi ha un «curs natural» que establiria diferències entre uns arxius i uns altres. No ho crec, menys encara quan l'evolució respon a un fet tan poc «natural» com la intervenció d'una dictadura, que del no-res va crear un depòsit de documents per a organitzar la repressió. Aquesta intervenció, tan poc «natural», va anar seguida d'una temerosa transició amb el poc encert de posar el nom d'*Archivo*

General de la Guerra Civil a un arxiu repressiu, com si la dictadura haguera eixit per generació espontània de la Guerra Civil i no de la voluntat manifesta des del principi, i una vegada i una altra reiterada des del colp militar del 18 de juliol, d'acabar amb la democràcia i eliminar, per mitjà de la violència, qualsevol empremta d'aquesta.

No obstant això, he dit que no em detindré en els distints punts de vista sobre aquesta qüestió i tampoc no ho faré en l'actitud dels diferents governs autonòmics, unes vegades activa i unes altres passiva, en l'assumpte de la reclamació d'aquest patrimoni documental, ben conegut en el cas valencià gràcies al molt meritori treball dut a terme en el Servei d'Arxius de la Generalitat Valenciana per Emma Javega, autora de la *Guia de la documentació valenciana existent en l'AHN Secció Guerra Civil a Salamanca*. Amb independència del criteri de cadascú sobre les reclamacions dels objectes físics, la nostra societat compta per fortuna amb els mitjans tècnics per a la reproducció dels documents que més poden interessar els ciutadans d'un municipi, d'una comarca, d'un país. Només cal la col·laboració, els recursos i la organització per a posar les còpies d'aquests documents al servei dels ciutadans en general i dels historiadors en particular. Per descomptat, açò obliga a un considerable esforç continuat per part de moltes persones. L'èxit final d'aquesta empresa col·lectiva és el que hui celebrem. La comarca de la Safor es posa al capdavant d'una nova manera de concebre i donar ús social als documents, no sols als que es conserven en els arxius municipals com a patrimoni propi, sinó també als que tenen interès per al seus ciutadans i es troben en altres arxius distants, copiats i reproduïts gràcies a la revolució tècnica de la nova «era de la informació».

A ningú no li passa desaperebut que la Guerra Civil i la dictadura de Franco formen part d'aquest passat relativament pròxim que, per la profunda ferida social que ens va deixar en herència i a causa del que ensenya sobre les societats del passat més proper i la condició humana en general, continua molt present dins i fora d'Espanya. Com s'ha dit tantes vegades, és un passat que no vol passar; encara més, és un passat que no ha de passar ni convertir-se

en un passat mort. Abans mencionava el dret a saber de les víctimes, quan han sobreviscut i encara viuen, i el dret dels seus familiars a saber el que va ocórrer, el dret col·lectiu a conèixer un passat que continua estant present i el «deure de memòria» que contraïem per a evitar la repetició d'un passat semblant. Res d'això alimenta el desig de venjança, sinó el de reparació d'una injustícia i fa possible, per exemple, la identificació de les víctimes, la seua sepultura i el dol de la família, o torna el bon nom als qui durant dècades van ser presentats com a criminals per la seua lleialtat al govern democràtic de la República. També acaba amb el silenci i l'oblit imposats per una transició que —per raons molt explicables llavors donat el mode en què va tindre lloc, però que han perdut sentit amb el pas del temps— va aplicar una mena de falsa simetria, i posà dins del mateix sac víctimes i botxins.

En cap moment no es tracta d'ignorar les accions contra els drets humans i els crims comesos durant la Guerra Civil a la zona republicana. Tanmateix, el pla sistemàtic d'extermini dels oponents polítics per part dels «nacionals» (com s'anomenaven a si mateixos els que van donar suport a la dictadura de Franco) a partir del 18 de juliol i durant la postguerra va tindre un caràcter molt diferent, una duració molt més llarga i uns efectes encara hui ben visibles, quasi tres quarts de segle després: 2.137 cossos exhumats en fosses comunes en els últims huit anys; cadàvers d'afusellats pel règim de Franco, soterrats sense el consentiment dels seus familiars en el tristament famós Valle de los Caídos, que encara hi continuen malgrat la voluntat en contra de les seues famílies. És necessari posar fi a aquestes i altres injustícies, aconseguir que la població siga sensible al repudi de qualsevol classe de violència, en especial d'aquella —tan pròpia del segle xx— que en les societats cultes i avançades d'Occident es va exercir de manera sistemàtica amb els mitjans de què disposava l'estat modern, exercida per motius racials, polítics, d'opinió o per tal de violar el dret fonamental al lliure i plural desenvolupament del sers humans d'acord amb les seues consciències. Tot això està per damunt d'interessos partidistes i no hauria de provocar la més mínima suspicàcia per part dels qui se senten compromesos amb els valors democràtics.

El coneixement del passat per mitjà de la història es fonamenta en les distintes memòries orals o escrites. Les diverses classes d'arxius permeten conservar aquestes memòries, posar ordre en les múltiples variants, classificar els documents i facilitar l'accés a les diverses fonts. No obstant això, no hauríem de quedar-nos només amb la idea que és necessari promoure les funcions noves de l'arxiu, concebut ara d'una manera oberta a tots els ciutadans i que ha de atendre les demandes d'una societat democràtica. De poc ens serveix dir que el *document* ha de ser vist també com a *monument* i que com a tal té un significat social i cultural, si no s'ensenya als que s'acosten al document a obtenir la informació que precisen i a traure'n profit, amb independència del motiu que els ha portat a la consulta i es tracte d'historiadors o no. Els uns i els altres necessiten coneixements que, millor que ningú, poden proporcionar les persones que hui en dia van més enllà dels erudits i custodis dels arxius d'antany, i han après en els nous arxius a veure els documents d'una manera també nova, com a testimonis o empremtes situades en els seus contextos respectius i interpretades en funció d'aquests contextos. De la mateixa manera, és necessari que aquells que coneixen bé l'ofici d'historiador ensenyen, no sols el coneixement històric, sinó sobretot com s'elabora i de quina manera ha de fer-se per a distingir la història, que mereix tal nom, de qualsevol altra forma de relació amb el passat en què no compte el rigor de la crítica i la disposició al treball col·lectiu amb la finalitat de conèixer més i millor el passat. Arxivers i historiadors tenim encara molt a fer en aquest sentit, per la qual cosa haurem d'estar disposats a abandonar els nostres refugis professionals respectius i ser capaços d'inventar noves formes de relació entre nosaltres i amb els ciutadans que desitgen accedir als documents i exercir el dret de saber. Sense aquestes dues condicions, disposar d'un coneixement històric mínim i ser capaços d'interpretar els documents, els ciutadans no podran exercir de manera plena aquest dret de saber el que va ocórrer.

La presentació del DVD amb els documents de l'Arxiu General de la Guerra Civil Espanyola de Salamanca (actualment integrat en el Centre

Documental de la Memòria Històrica) que fan referència als municipis de la comarca de la Safor és un pas molt important en aquest treball conjunt que possibilita el dret de tots els ciutadans al coneixement. El Servei Comarcal d'Arxius ho ha fet possible i tots hem d'estar agraïts perquè, com he intentat posar en relleu, el coneixement històric no és privatiu d'una elit o d'un grup professional, sinó que és un dret del conjunt dels ciutadans.

Gràcies a totes les persones que han participat en aquest projecte al servei del ciutadans, que hui s'ha convertit en una realitat, i la més sincera enhorabona pels resultats obtinguts.

Gandia, 11 de novembre de 2008